

কথোপকথন বা বার্তালাপ বিশ্লেষণ (Conversation Analysis)

কথোপকথন বিশ্লেষণ প্রাকৃতিক বার্তালাপ বিশ্লেষণের এক পদ্ধতি, বিশেষকৈনিম্নোক্ত দিশকেইটা নির্ধারণের বাবে—

১. অংশগ্রহণকারীর বক্তব্য-পরিবর্তন পদ্ধতি;
২. বক্তব্য প্রকাশের অনুক্রমের গঠন;
৩. সমস্যার চিনাত্তকরণ আৰু মেৰামতি, আৰু
৪. প্রযোজিত দৃষ্টি নিবন্ধন আৰু চলন employing gaze and movement)

কথোপকথন বা বার্তালাপ বিশ্লেষণ হ'ল সামাজিক অন্যোন্যক্রিয়া (interaction) অধ্যয়নের এনে এক দৃষ্টিকোণ যি ১৯৬০ আৰু ৭০ৰ দশকের প্রাবন্ধত হাৰ্ভে ছেকছ (Harvey Sacks), ইমানুৱেল ছেঁশ্প্লিফ (Emanuel Schegloff), গে'ল জেফাৰছন (Gail Jefferson) আৰু তেওঁলোকৰ ছাত্রসকলৰ যুগ্ম প্রচেষ্টাত গঢ় লৈ উঠিছিল। ১৯৭৪ চনত ছেকছ (Harvey Sacks), ইমানুৱেল ছেঁশ্প্লিফ (Emanuel Schegloff), গে'ল জেফাৰছন (Gail Jefferson)-এ “*A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation*” শৈর্ষক বৈশিষ্ট্যপূর্ণ গৱেষণা পত্ৰ প্রস্তুত কৰিছিল। পত্ৰিকাখনত কথোপকথনৰ বিস্তৃত বিশ্লেষণ লগতে বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতিৰ বিস্তৃত উদাহৰণ, আৰু ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন চিন্তাক সামৰিবার্তালাপ বিশ্লেষণাত্মক ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ মনোযোগ আৰক্ষণৰ চেষ্টাত আছিল। সন্তুষ্ট দশকৰ পাছত ভিন্ন ভিন্ন আৰ্হিবে বিভিন্ন গবেষকে কথোপকথন বিশ্লেষণ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এই অধ্যয়নসমূহত ভিন্ন সংস্কৃতি আৰু প্ৰসংগৰ আধাৰত কৰা হৈছিল।

১. অংশগ্রহণকারীৰ বক্তব্য-পৰিবৰ্তন পদ্ধতি;(Participants' methods of turn-taking)

কথোপকথন এনে এটি পৰিবেশ য'ত এজন ব্যক্তিয়ে বক্তব্য প্রকাশ কৰে আৰু আনজনে বা আনসকলোৱে সেই বক্তব্য শুনে। কথোপকথন বা বার্তালাপ বিশ্লেষকসকলে এই কথা মনত বাখিৰ লাগিব যে এজন বক্তাৰ বক্তব্যৰ নিৰ্দিষ্ট সময় অতিক্ৰম কৰিলে নিৰ্ধাৰিত পদ্ধতিত আনজনে বা আন এজনে বক্তব্য প্রকাশ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিব। কিছু লোকে অভিযুক্তি প্রকাশ কৰাৰ প্রাকমুহূৰ্তত হয়তো অপেক্ষা কৰিব। কিন্তু এনে অৱস্থাত আনসকলে ভাবিব পাৰে যে অন্য কোনো ব্যক্তি সেই আলোচনাত ভাগ ল'ব। মুখামুখি ভাৰ বিনিময় কি ধৰণে পৰিচালিত হ'ব সেই সম্পর্কে বক্তাসকলৰ ভিন্ন ধাৰণা থাকিব পাৰে। কোনোৱে হয়তো বিৰক্তিৰ ভাৰো প্রকাশ কৰিব পাৰে।

কোনোৱে হয়তো আশা কৰিব পাৰে যে শ্ৰোতা আলোচকসকলৰ পৰা সমৰ্থনসূচক মন্তব্য যেনে- হয়, ঠিক কৈছে আদি জাতীয় মন্তব্য প্রকাশ কৰিব পাৰে। বক্তাৰ আশা প্রকাশ কৰিব যে তেওঁ প্রকাশ কৰা বক্তব্যখনি আনসকলে যাতে শুনে, কিন্তু এনে হ'বও পাৰে যে তেওঁ প্রকাশ কৰা বক্তব্যখনি আনজনে বা আনসকলে শুনা নাই। এনে অৱস্থাত বক্তাৰ চক্ষু সংযোগেৰে, বা তেওঁ প্রকাশ কৰা বক্তব্যখনি স্পষ্ট আৰু ধীৰ গতিত প্রকাশ কৰি নাইবা পুনৰাবৃত্তিৰ বা অতি ব্যাখ্যাৰ জৰিয়তে আনসকল বক্তাৰ আকৰ্ষণ আদায় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব। অৰ্থাৎ শ্ৰোতাৰ ধৰণ অনুসৰি বক্তাৰ কোৱাৰ ধৰণ সলনি কৰিব।

কোনো আলোচনাৰ কথোপকথনত বক্তা একোজনৰ বক্তব্য উপস্থাপনৰ সময়, যি বিশিষ্ট বা সুশৃঙ্খল বিন্যাসত হ'ব পাৰে, য'ত অংশগ্রহণকাৰী বক্তাসকলে তেওঁলোকৰ মাজত সংক্ষিপ্ত অধিক্রমণ (overlap) আৰু বিৰতিত বক্তব্য প্রকাশ কৰে। এই বক্তব্য-পৰিবৰ্তন পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত হ'ব পাৰে, যাতে উপস্থিতি প্রতিজনে প্ৰথমাবস্থাত ২ মিনিটকৈ বক্তব্য উপস্থাপন কৰিব পাৰে। বক্তব্য উপস্থাপনৰ অনুক্ৰম বক্তাৰ বয়স, লিঙ্গ, মৰ্যাদা বা বক্তব্য বিষয়ত সামগ্ৰিক জ্ঞানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হ'ব পাৰে। বিতৰ্কাদিতো এনেদৰে বাক্-বিনিময়ৰ পদ্ধতি কম-বেছি পৰিমাণে পৰিচালিত হয়। কিন্তু ইয়াতো এনেকুৱা কেতোৰো কাৰণ আছে যিবোৰ বাবে কথোপকথনত এনে ব্যৱহাৰ ফলপ্ৰসূ নহ'বও পাৰে। যদিহে, উদাহৰণস্বৰূপে ধৰি লোৱা হ'ল যে উপৰ্যুক্ত ধৰণত অংশগ্রহণকাৰী A, B, C, D প্ৰত্যেককেই এক অনুক্ৰমত বক্তব্য উপস্থাপনৰ সুযোগ দিয়া হ'ব আৰু এনে অৱস্থাত যদিহে B-এ A-ক এটা প্ৰশ্ন কৰে, তেন্তে B, C আৰু D-ৰ উত্তৰৰ পাছলৈ অপেক্ষা কৰিবলগা হ'ব। বা, কি হ'ব যদি C আৰু D-এও যদি আৰু একেটাকৈ প্ৰশ্ন কৰে? বা, যদিহে B-এ কৰা প্ৰশ্নটো D-এ নুশ্বনিলে? ইত্যাদি ইত্যাদি। অৱশ্যেই এনে ধৰণৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত পদ্ধতি কাৰ্যতঃ কথোপকথনত সফল নহ'ব, তথাপি অন্যান্য উপায় গ্ৰহণৰ জৰিয়তে বক্তব্য-পৰিবৰ্তন কৰিব পৰা যাব পাৰে। সকলো পদ্ধতি আলোচনা নকৰিও উপৰ্যুক্ত আলোচনাৰ আধাৰত ক'ব পাৰি যে কথোপকথন প্ৰক্ৰিয়াত বক্তব্য-পৰিবৰ্তন পদ্ধতি স্থানীয়ভাৱে পৰিচালিত হোৱা উচিত, স্বয়ং আলোচকসকলৰ দ্বাৰা। ছেকছে কোৱাৰ দৰে (১৯৭৪) “স্থানীয়ভাৱে পৰিচালিত, দলীয় অনুশাসন, অন্যোন্যক্রিয়াৰ পৰা নিয়ন্ত্ৰিত।” “locally managed, party-administered, interactionally controlled.”

এইসকল আলোচকে উল্লেখ কৰা আহিটো দুটা উপাদানেৰে গঠিত আৰু কিছুমান ‘নিয়ম’ৰ সমষ্টি যিবোৱে কাৰ্যপ্ৰণালীৰ (operation) সময় সাধন কৰে। ‘বক্তব্য নিৰ্মাণৰ উপাদানে’ (turn constructional component) হিৰ কৰে আকৃতি আৰু সন্তুষ্ট বক্তব্যৰ দীঘ। বিশেষকৈ, ইংৰাজী ভাষাত ‘বক্তব্য নিৰ্মাণৰ একক’(turn constructional Unit,TCU)ৰোৱা নিম্নোক্ত ধৰণৰ হ'ব পাৰে—

শব্দ, বাক্যাংশ, খণ্ডবাক্য আৰু বাক্য। নিম্নলিখিত বাক্যত—

(1) Debbie & Shelley

01 Shelley: you were at the halloween thing.
 02 Debbie: huh?
 03 Shelley: the halloween p[arty]
 04 Debbie: [ri:ght.]

এই বাক্যটোত ০১ You were at the halloween thing. এটা বাক্য, বক্তব্য নির্মাণের একক। ০৩ ‘the halloween party’ বাক্যাংশ বক্তব্য নির্মাণের একক আৰু ০২ আৰু ০৪ অর্থাৎ Debbie-ৰ বক্তব্য, শব্দ বক্তব্য নির্মাণের একক। বক্তব্য নির্মাণের এককের উদাহরণসমূহে ‘একক-প্রকারের ধারণাটোক অনুমতি দিয়ে’ আৰু মোটামুটিকে ইয়াক সম্পূর্ণ কৰিবলৈ সেই একক প্রকারের পৰা উদাহরণ ল’ব।’ (ছেকছ আৰু অন্যান্য, ১৯৭৪) “allow a projection of the unit-type under way, and what, roughly, it will take for an instance of that unit-type to be completed” (Sacks et al., 1974, p. 702).

বাচন চিহ্নঃঃ—

ভাষাবিজ্ঞানীসকলে ইংরাজী ভাষার 'well', 'oh', 'but', and 'and' আদি শব্দক বাচন চিহ্ন বুলি অভিহিত কৰিছে, যিবোৱে প্রকাশিত বক্তব্যক খণ্ডবাক্য বা বাক্যাংশকৃপত ভাগ কৰে আৰু সিবোৰের মাজত থকা সম্পর্কবোৰকো দেখুৱায়। শব্দসমূহে আশ্চর্যচকিত, ভাববোধক নাইবা কোনো কথা সোঁৱৰণক প্রকাশ কৰে, শব্দই পূৰ্বৰ বাক্য বা বাক্যাংশৰ বিৰোধ দেখুৱায়। শব্দটোৱে আভিধানিক অর্থৰ বাহিৰেও ব্যক্তিত অর্থও প্রকাশ কৰিব পাৰে। কোনো ব্যক্তিয়ে হয়তো শব্দৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা কোনো নতুন চিন্তা বা ধাৰণাৰ সংযোগ কৰিব পাৰে। কোনো লোকে হয়তো শব্দটো তেওঁৰ বক্তব্যৰ পৰা ভদ্ৰোচিতভাৱে আঁতৰি আহিবলৈকো প্ৰয়োগ কৰিব পাৰেন্দ মনত বখা ভাল যে শব্দৰ প্ৰয়োগ যে বাচন চিহ্নসমূহ হতাশ বোধ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ যিটো অনুভৱ কৰিব পাৰি কিয়নো প্ৰত্যেক সময়তে বাচন শব্দই আভিধানিক অর্থ প্রকাশ নকৰিবও পাৰে।